גיליון 55

אַקדֶם

פברואר 2016

ידיעון האקדמיה ללשון העברית

שבט תשע"ו

יום העברית בבית נשיא המדינה

האקדמיה ללשון העברית ציינה את יום העברית בהתכנסות חגיגית במעמד נשיא המדינה מר **ראובן (רובי) ריבלין** ובהשתתפות שרת התרבות והספורט חברת הכנסת **מירי רגב** ונשיא האקדמיה פרופ' **משה בר־אשר** במשכן הנשיא בירושלים, בכ"ב בטבת תשע"ו (3 בינואר 2016).

בכינוס השתתפו חברי האקדמיה ועובדיה, בכירי משרד התרבות והספורט וידידי האקדמיה מכל רחבי הארץ.

נשיא המדינה הזכיר בנאומו את 'מלחמת השפות' שהתחוללה בארץ בשנת 1913, וציין את חלקו של אביו, ד"ר יוסף יואל ריבלין (לימים חבר ועד הלשון והאקדמיה), במאבק להשלטת העברית. "אולי לא תאמינו לי", אמר הנשיא, "אבל כשאני צועד ברחובה של עיר אינני חדל מלהתרגש. כבר הייתי אמור להתרגל לזה, אבל שלטים בעברית עדיין מרעידים בי את נימי הלב. כשאני הולך ברחובות העיר ורואה איך המילים שהשתמרו בצנצנות יצאו מהן והן מאוררות, חיות, נושמות ומנשימות את קוראיהן – גם אם הם לא מתרגשים בכל פעם מגודל הנס, עבורי זה עדיין נס".

שרת התרבות העלתה על נס את חשיבות העברית והדגישה את הצורך בטיפוחה ובשימורה: "את המערכה על העברית יש לנהל בכל החזיתות: בגני הילדים, בבתי הספר, בכלי התקשורת, ברשתות החברתיות ובשיח הציבורי. כי עוד לא תמו כל פלאיה של השפה העברית, ואין שעה טובה יותר כדי להפגיש את דור העתיד עם האוצרות הגנוזים בשפתנו היפה".

את האירוע הנחתה המזכירה המדעית של האקדמיה **רונית גדיש**, ושולבו בו הופעות של האמנים **חוה אלברשטיין**, **אביהו מדינה** ו**נטע גרטי**.

צילום הכינוס זמין לצפייה באתר האקדמיה.

שפת לבם: בני הזוג וינשל עמיתי כבוד של האקדמיה

המעמד שבו הוענקו תעודות עמיתי כבוד של האקדמיה ל**ארני** ו**ולטר וינשל** מארצות הברית התקיים בבית האקדמיה בט"ז בטבת תשע"ו (28 בדצמבר 2015).

נשיא האקדמיה פרופ' **משה בר־אשר** בירך את בני הזוג על פעילותם לחיזוק העברית בארצות הברית ועל תרומתם הרבה לאקדמיה. ד"ר **שמחה אסף ליבוביץ'** מן ההסתדרות הציונית העולמית סיפר על עשייתם של בני הזוג למען החינוך העברי בצפון אמריקה ועל פעילותו של ארגון "העברית במרכז" שייסדה גב' וינשל.

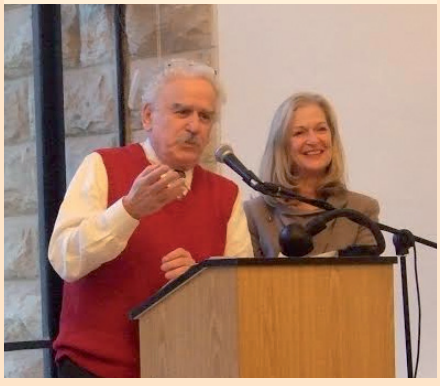

פרופ' **שמואל פסברג**, מנחה המעמד, הרצה על פעילות האקדמיה מיום ייסודה ועד ימים אלו. בני הזוג וינשל הודו למברכים בדברים חמים ונרגשים, וסיפרו על אהבתם לעברית – שכהגדרת ארני וינשל היא אמנם אינה שפת אמם, אך היא לבטח שפת לבם.

בתכנית האמנותית שרה הזמרת **יעל תאי** משירי משוררים עבריים, ו**רויטל עמית** הקריאה דברים בשבח לשוננו מאת ש"י עגנון.

עוד בגיליון

- כתיבה בארץ העברית מאת צרויה שלו
- האקדמיה והלשון העברית מאת משה בר־אשר
- למד לשונך – מונחי סוציולוגיה
- עושר רב מקורות – מטבעות הלשון בעברית
- מופעי העברית בחכתיה מאת יעקב בן־טולילה

כתיבה בארץ העברית

צרויה שלו

ביני לביני אני קוראת לה ארץ העברית – לארץ שלנו, ולפעמים כשקשה לי אתה אני מתנחמת בשפה שקושרת בינינו את הקשר העז והחיוני ביותר, קשר של שפת אם, המרחב הקרוב והטבעי ביותר ליצירת משמעות. כי נדמה לי שהאִמרה המפורסמת של ויטגנשטיין "גבולות שפתי הם גבולות עולמי" תקֵפה במיוחד כשמדובר באנשים כותבים, התלויים בשפה לחלוטין. גבולות הדברים שאנחנו יכולים לתת להם שֵם הם גבולות המציאות שלנו, גבולות העולם שאנחנו חיים בתוכו.

כפי שאדם הראשון נתן שמות לבעלי החיים, ובכך היה שותף לבריאה, כך בורא הסופר את עולמו הכתוב בעזרת השפה, נותן שם לרגשות, לתופעות ולמעשים עבור עצמו ועבור קוראיו.

שפת האם שלי הושפעה מן העברית של אנשי העלייה השנייה, שהאמינו בעבודה עברית ובשפה העברית, שהפנו עורף לשפות האם שלהם: רוסית, פולנית, יידיש. אימא שלי, בת לחלוצים ממייסדי קבוצת כינרת, גידלה אותי על ברכי העברית הרגישה והצלולה של שירי רחל, ואילו אבא שלי התחיל בבראשית – מדי ערב לפני השינה היה קורא באוזנינו את סיפורי ספר בראשית, ומשם נדדנו לשמות ולשופטים, לנביאים ולמלכים. הזיקה העזה שנוצרה בינינו לבין אברהם ויצחק, שרה, הגר ורבקה, גדעון, דבורה, שאול ודוד, הייתה קשורה כמובן בשפה. שפת התנ"ך וביטוייו היו בביתנו שפה מדוברת. כשבאו אורחים בזה אחר זה היה אבינו מצטט מספר איוב "עוד זה מדבר וזה בא", וכשנתקפתי דאגה מוגזמת היה אומר לי "את צל ההרים את רואה כאנשים". והמצחיק ביותר היה כשאחי ענר ניסה לקלל ילד שהציק לו וצעק לעברו "בן נעוות המרדות!" והילד כמובן לא הבין במה מדובר...

אבל אבינו לא הסתפק בעברית התנ"כית ובהיותנו בני שלוש או ארבע החל לקרוא באוזנינו את "הכנסת כלה" של עגנון. כך נחשפנו לעושר הנדיר של העברית העגנונית רבת הרבדים הניזונה מלשון מקרא ולשון חכמים, לשון חסידים ומקובלים ועוד כהנה וכהנה. לא תמיד הבנו את כל המילים, אבל זה לא פגע בהנאתנו. היינו קופצים על המיטות וצועקים "עג-נון! עג-נון!" כדי לעודד אותו להמשיך ולקרוא. העברית הייתה ערבה לאוזן ואפילו לחך, בעיקר בסיפורים שבהם תוארו מאכלים, כמו "אצל חמדת" (מספר אחר כמובן), שנהגנו לקרוא ביום הכיפורים.

ביום הכיפורים תשע"ה, יום לפני מותו, ישבתי ליד מיטתו של אבי וקראתי לו את "אצל חמדת", כפי שנהג הוא לקרוא לנו; ואף שהיה כבר בדמדומי הכרה ובקושי דיבר, הוא תיקן לי במאמץ עליון ובקול חמור את טעויות ההגייה כמו מדובר בחילול הקודש ממש.

בגיל צעיר מאוד התחלתי לכתוב. השירים והסיפורים הראשונים שלי נכתבו כמובן בשפה מקראית ועסקו בדמויות מקראיות, אבל ככל שבגרתי התרבו פניה של העברית שדיברה אליי. התאהבתי בעברית המהודרת של אלתרמן, בעברית העמוקה והעזה של דליה רביקוביץ', ואפילו הרוסית של טולסטוי הפכה עבורי למקור של עונג עברי בתרגומה של לאה גולדברג.

עד היום קשה לי לומר מהם גבולות ארץ העברית שלי בתוך הים העצום של הספרות העברית לדורותיה, מהן שכבות השפה המשתתפות בכתיבה שלי – ולו גם כזרמים תת־קרקעיים – ומהן השכבות שאני צופה בהן מן הצד. תמיד מלווה אותנו השאיפה להעשיר, להעמיק, לגוון, ולצדה – השאיפה לטבעיות, לאמינות רגשית ולשונית, לדיוק.

אין ספק, היום זה אתגר לכתוב בעברית. בעבר האתגר היה לעורר לחיים שפה שנרדמה או קפאה, ואילו היום נדמה לי שהאתגר הפוך – לכתוב בשפה תזזיתית שמשתנה מהר, שנשחקת, שמשחיתה לעתים מילים יקרות בשימוש גס או רשלני.

מוות וחיים ביד לשון, נאמר במשלי, ואני חשה כך ביתר שאת כשמדובר במילה הכתובה. עד היום, גם אחרי שנים רבות של כתיבה, אני חשה חרדת קודש מול המשפט הכתוב. אני מוצאת את עצמי מתלבטת שוב ושוב לגבי כל מילה כאילו חיי תלויים בכך. מתלבטת בין פסיק לבין נקודה, מתחבטת בעניין סדר המילים במשפט, קוראת שוב ושוב בקול רם את המשפט בגרסאותיו השונות, כשההחלטה מלווה לעתים בתחושה גופנית ממש – מעין צמרמורת כשהסדר אינו נכון, ולעומתה רוגע נעים של הסרת ספק כשנדמה שהסדר נכון.

כנראה שכשכותבים בשפת קודש חשים חרדת קודש. אף שברור לי שבכל השפות סופרים משתדלים לדייק, נדמה שבעברית זה מחייב יותר. דווקא משום שהעברית מצומצמת יותר – כדרכן של שפות עתיקות שעוד נכתבו על קלף – נדמה לי שכל מילה בה שוקלת יותר. אני מרגישה כך בכל פעם שאני מקבלת עותק מתורגם של אחד מספריי, ורואה כי כמעט בכל השפות הספר המתורגם ארוך בכשליש מהספר המקורי. או כשאני נוכחת בהקראות של קטעים מספריי בשפות זרות, ואני עוקבת אחר המקור ומופתעת לגלות כמה מילים צריכה האנגלית או הגרמנית או הצרפתית כדי לומר את אותו הדבר.

עם זאת הסופר העברי תלוי מאוד במתרגמיו. קהל הבית שלו קטן, ולצערנו אין עוד ארצות דוברות עברית בעולם. התלות הזאת מטרידה, בעיקר אחרי שמתחבטים לגבי כל מילה ומילה ולפתע צריך להרפות ולסמוך על החלטות של אנשים אחרים בשפות אחרות. אבל על כך אני משתדלת לא לחשוב, בוודאי לא בזמן הכתיבה. בזמן הכתיבה אני משוטטת בארץ העברית שלי, מנסה להכיר אותה טוב יותר, למצוא את השבילים המתאימים לי, להיזהר ממלכודות, להביט היטב שמאלה וימינה כשאני חוצה את הכביש, בעיקר ברחוב אליעזר בן־יהודה שאת יום הולדתו אנחנו מציינים היום.

ברכות

לפרופ' **יעקב בן טולילה**

לרגל קבלת הפרס ע"ש רנה ונסים גאון לשנת תשע"ו

על תרומה ליצירה בתחום מורשת יהודי צפון אפריקה

ולרגל מינויו לחבר יועץ באקדמיה הממלכתית הספרדית

≈≈•≈≈≈•≈≈≈•≈≈

ברכות

לפרופ' **אורה שורצולד**

לרגל זכייתה בפרס מפעל הפיס

ע"ש לנדאו לחקר הלאדינו לשנת 2015

ולרגל מינויה לחברה יועצת באקדמיה הממלכתית הספרדית

האקדמיה והלשון העברית

משה בר־אשר

אני מתכבד מאוד לברך את הנשיא, מר ריבלין, ולהודות לו על שנתן את חסותו לקיום החשוב שבאירועי יום הלשון העברית שהאקדמיה ללשון מקיימת. אני מברך את שרת התרבות והספורט, הממונה על האקדמיה, ומודה לה על השתתפותה במעמד הזה. אני מודה לנשיא על התמיכה בהקמת מִנווה האקדמיה בקריית הלאום ועל מעורבותו בנושא הזה. התודה נתונה לשרה רגב, שמאז נכנסה לתפקידה התכבדה מאוד באקדמיה כמוסד הנתון תחת חסות משרדה ותמכה בקידום ענייני האקדמיה ובקידום הקמת המנווה. הקמת המנווה תתרום בכפליים. היא תגדיל את היקף מחקר העברית ותחזק את החיבור בין קהלים רבים ובין בית האקדמיה.

החלטתה של ממשלת ישראל לייחד יום בשנה ללשון העברית, מתוך הכרה מחודשת במעמדה של האקדמיה ללשון כמוסד העליון ללשון העברית, היא מעשה גדול שיש בו מסר לחברה שלנו, שכן הוא נותן ביטוי לאחד ההישגים של העם היהודי ששב לארצו ולעצמאותו, והוא השבתהּ של הלשון העברית לחיים מלאים כלשון אופפת כול. יום חגה של הלשון העברית שב ומבליט את מעמדה של לשוננו כלשון העם והמדינה.

על צד האמת, האקדמיה ללשון העברית – כמכון הלאומי לחקר הלשון העברית, כמוסד העוסק בהכוונת הלשון וכתל תלפיות של כל שוחרי הלשון העברית – אינה זקוקה ליום ללשון העברית, שכן היא עוסקת יום יום ושעה שעה במחקר הלשון, והיא משמשת כתובת עיקרית ומובילה בהכוונת הלשון, ובשבילה כל יום חולין – חג הוא. עם זאת, אנו מברכים מאוד על קיומו של יום הלשון העברית, נוטלים בו חלק פעיל ושמחים על קשירתו ביום הולדתו של אליעזר בן־יהודה. גם הלשון וגם דובריה ודורשי טובתה זקוקים ליום חג כזה, כדי לעשות הכול שלשוננו תזכה למעמד הראוי לה בהוויה התרבותית בארץ.

העברית מאוימת היום בחוגים רבים. נשמעו ונשמעים קולות שצריך להכיר במעמדה של האנגלית כלשון התרבות והמדע בעולם גם בישראל. אל יסיקו מכאן שומעיי שאני מתנגד למה שנכתב משמאל לימין. הלא בהרבה תחומים זה התנאי הראשון לקידום המדע. אבל חבריי ואני מתקשים להבין מדוע במדעים העיוניים נערכים כינוסים באנגלית גם כשרוב משתתפיהם הם מישראל, ורבים מאנשי חוץ לארץ יודעי עברית המה. מי יכול להצדיק את המציאות שכינוסים על נושאים במדעי היהדות, ובכלל זה בלשון העברית ובספרותה, מתקיימים באנגלית. סוד גלוי וידוע הוא היום שהאוניברסיטאות מייחסות משקל נמוך או משקל אפסי לפרסומים בעברית. אני נזכר שבהיותי יו"ר ועדת המינויים באוניברסיטה עמד חוקר חשוב במדעי החברה ואמר: "אני מתנגד לקידומו של האיש הזה, אף שהוא מהפקולטה שלי, כיון שאין לו די פרסומים בעברית". את הדברים האלה אמר פרופ' שלמה אבינרי. לא ידעתי ששבועיים לאחר מכן יפרסם את מאמרו "עברית באקדמיה" (הארץ, ה' בשבט תשע"ו, 15 בינואר 2016), ובו ישוב להביע עמדה נחרצת על חשיבות הפרסומים המדעיים בעברית בתחום מדעי הרוח. אף ציין שכך נהגו גדולי המלומדים בדור הקודם באוניברסיטה העברית.

האם גם היום יש מי שישמיע משפט כזה? בעת הזאת יש הקפדה על העדפת האנגלית בפרסומים. האוניברסיטאות פונות למלומדים מחוץ לארץ בבקשה לקבל מהם חוות דֵּעָה על חוקרים מישראל גם במחקר מדעי היהדות, הגם שהם נופלים ברמתם מהמלומד בישראל שהם נשאלים על אודותיו.

אביא דוגמה מסוג אחר: שלושת המפעלים החשובים בחקר מגילות ים המלח נעשו ונעשים בארץ – אחד מהם הוא מפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה, ועד לפני 12 שנה לא היה כתב עת שעסק בהן בעברית. שני כתבי העת העיקריים היו באנגלית ובצרפתית, כתבי עת שרואים אור בחו"ל. חוקרים מישראל לא חשבו שגם החברה בארץ ולא רק החוקרים בחוץ לארץ זקוקים למידע מדעי מוסמך על המגילות. ביזמת מישהו שעניין העברית והחברה בישראל חשובים לו, נוסד לפני למעלה מעשור כתב העת "מגילות", וגם מתקיימים כינוסים בעברית בנושא הזה. כך ראוי לנהוג גם בתחומים אחרים.

ואין צריך לומר שרשות הרבים מחוץ לאוניברסיטאות מנכיחה את האנגלית בהרבה תחומים. שלטי חוצות, שמות חנויות ושמות מפעלים כתובים באנגלית או באנגלית באותיות עבריות. תחנות רדיו חשובות משמיעות שירים רבים יותר באנגלית משהן משמיעות בעברית. והשומע את אנשי הציבור בכנסת ובממשלה כבר אין לבו דואב על הלשון שיוצאת מפיהם, כי הציפיות מהם נתמעטו מזמן. גם הוראת העברית ומקורותיה, כלומר ספרות עם ישראל לתקופותיה ולחטיבותיה, שהכרתה אינה חשובה פחות מהכרת תורת הלשון, נחלשה מאוד בדור האחרון במערכת החינוך בבית הספר התיכון ובמכללות להכשרת מורים.

עם זאת אינני רוצה להרבות בבכיינות. אין להתעלם מהישגים מוכחים בתחומים אחדים. ספרים רבים נכתבים בעברית טובה ונקראים בקרב קהל לא קטן של מבוגרים ושל בני תשחורת. יש גם פזמונים ושירים עבריים לא מעטים הנשמעים בראש חוצות. אנחנו יכולים להעיד שהמונים פונים לאקדמיה ומחפשים מענה לשאלות משאלות שונות בענייני הלשון, כי הם חשובים להם. יש מי שמבקשים מילים עבריות לשמות לועזיים, ויש השואלים שאלות בדקדוק ובסגנון ושאלות אחרות. זאת ועוד, הרבה גופים מעוניינים בעורכי לשון שייטיבו את ניסוחי פרסומיהם.

זאת לדעת, האקדמיה ללשון העברית איננה משטרת לשון ואינה רוצה להיות כזאת. אנו רואים את תפקידנו כמשמרת הלשון. וכל מי שמעוניינים במה שכתבו גדולי הדורות במיטב נוסחאותיהם – ימצאו אותו באוצרות המילון ההיסטורי של לשוננו מראשית העברית ועד ימינו. באוצרות אלו מזומנת ותזומן הלשון המשתקפת בכל רובדי העברית מראשיתה ועד ימינו.

לכשיוקם בעזרת ה' בשנים הקרובות ממש מנווה האקדמיה ללשון העברית, שאנו שוקדים על הקמתו בעזרתם הפעילה של ממשלת ישראל ושל עיריית ירושלים ושל כמה וכמה נדיבי עם, יגדל היקף המחקר באקדמיה. שכן מחקר הלשון העברית הוא התשתית האמתית לכל פעילותנו באקדמיה, וכל חוקרי תרבות ישראל בכל התחומים נהנים וייהנו מפִּרותיו. אנחנו מתכוונים להקים מרכז הדרכה ומוזאון, שלא יהיו בֵּית נְכוֹת ומרכז לחניטת הלשון, אלא מֵידַעַת שלה. מֵידַעַת שתגיש ותפיץ את ידיעת תולדותיה ואת סיפור תחיית הדיבור העברי ואת סיפור מחולליו, והעברית תהיה נגישה עוד יותר לכל שוחרי הלשון ולמבקשי דַּעַת העברית.

אנחנו מאמינים ומקווים שככל שיגדל הציבור שייחשף לפעילות האקדמיה ללשון העברית, ייטב מאוד ללשוננו בקרב חוקריה ובקרב לומדיה ואוהביה ותגדל ידיעתה בכתב ובעל פה. כך יגדל העניין בתרבות העם, שהעברית אינה רק המיטב שבכליה, אלא היא היא התרבות עצמה. דבר זה אין חשוב ממנו בימים אלה של קיטוב וחוסר הקשבה. וכתמיד אנחנו נעמוד לשירות העם ולשירות העברית כל הימים.

111

לַמֵּד לְשׁוֹנְךָ

התשע"ו – 2016

האקדמיה ללשון העברית * המזכירות המדעית * בעריכת רחל סליג

מִשְׁפָּחָה מְשֻׁלֶּבֶת משפחה משולבת

(באנגלית: blended family)

משפחה שיש בה ילדים שאינם משותפים לשני בני הזוג.

שָׁלוּב

(באנגלית: step-)

שם התואר **שָׁלוּב** בא לצד שם התואר הרגיל חוֹרֵג, והוא עשוי לתאר את קרבת המשפחה בתוך משפחה משולבת, כגון הוֹרֶה שָׁלוּב, בֵּן שָׁלוּב, אָחוֹת שְׁלוּבָה.

המונח שָׁלוּב – על פי הצירוף מִשְׁפָּחָה מְשֻׁלֶּבֶת – נקבע בעקבות בקשות רבות מן הציבור למצוא חלופה למונח חוֹרֵג בשל המטען הרגשי השלילי שמייחסים לו.

הוֹרֶה יְחִידָנִי

(באנגלית: single parent)

אדם שללא בן זוג הביא ילד לעולם או אימץ ילד.

המונח הוֹרֶה יְחִידָנִי בא במקום הצירוף הרווח חַד־הוֹרִי. משפחה שבראשה עומד הורה יחידני היא **מִשְׁפָּחָה יְחִידָנִית**.

הצירוף חד־הורי נקבע במונח **מֶשֶׁק בַּיִת חַד־הוֹרִי** – בני משפחה הגרים יחד ובראשם הורה אחד ללא בן־זוג בין שהוא גרוש, אלמן או הורה יחידני. מִשְׁקֵי בַּיִת חַד־הוֹרִיִּים זכאים לעתים להטבות ולהקלות בתשלומים למיניהם.

במשך השנים נוצר בידול בין יְחִידָנִי ובין יְחִידָאִי. יְחִידָנִי פירושו 'השייך ליחיד', ואילו יְחִידָאִי פירושו 'שנכתב בטקסט מסוים פעם אחת בלבד', ובלשון אבן־עזרא: "אין לו אח" (למשל בפירושו לויקרא ו, יד).

יְחִידִיּוּת

(באנגלית: singlehood)

רווקות מבחירה.

קַדְמוֹנַאי

(באנגלית: aboriginal, indigenous person, native)

בן קדמוניֵ המקום, כגון האבוריג'ינים באוסטרליה (להבדיל מן יָלִיד שהוא כל מי שנולד במקום).

הַסְחָרָה

קומודיפיקציה (מאנגלית: commodification)

הפיכת רעיונות, שירותים ואפילו בני אדם לדבר סחיר, כלומר לסחורה. למשל מכירה וקנייה של שחקני כדורגל.

המונח הַסְחָרָה דומה בצורתו ובמשמעו למונח הַחְפָּצָה – התייחסות לאדם כאל חֵפץ (ראו 'למד לשונך' 61).

הֲמוֹנָאוּת

פופוליזם (באנגלית: populism)

פנייה של אנשי ציבור (בעיקר פוליטיקאים) להמונים המכוונת להשיג את אהדתם ואת תמיכתם במטרות מסוימות. הֲמוֹנָאוּת היא דרך שכנוע המבוססת על ניצול רגשות הציבור ופחדיו.

112

לַמֵּד לְשׁוֹנְךָ

התשע"ו – 2016

האקדמיה ללשון העברית * המזכירות המדעית * בעריכת רחל סליג

פְּעִילָנוּת

אקטיביזם (מאנגלית: activism)

גישה הדוגלת בעשייה ובמעורבות נמרצות בעיקר כדי להביא לידי שינוי בתחומים חברתיים ופוליטיים. בכלל הַפְּעִילָנוּת עשייה ללא לֵאוּת למען מטרות מסוימות, קידום יזמות חדשות ואף השתתפות בהפגנות ומחאות.

פְּעִילָן או **פָּעִיל** (אקטיביסט) הוא מי שדוגל בפְּעִילָנוּת ונוקט אותה.

המילה פְּעִילָנוּת חודשה על דרך מילים אחרות בסיומת ־ָנוּת המקבילות למילים לועזיות המסתיימות ב־ism, כגון זוּלָתָנוּת – אלטרואיזם, מַהוּתָנוּת – אסנציאליזם. פְּעִילָנוּת שונה מפְּעִילוּת (אקטיביות).

עִלּוּת עילות

ג'נטריפיקציה (מאנגלית: gentrification)

תהליך שבו אוכלוסייה במִצָּב (status) חברתי־כלכלי בינוני וגבוה נכנסת לשכונה חלשה, מעלה את רמת השכונה ומייקרת את החיים בה, ובכניסתה זו גורמת לדחיקת האוכלוסייה המקורית.

המילה עִלּוּת היא שם פעולה מן השורש על"ת, שנגזר מן המילה עִלִּית (=אליטה).

כְּלִילָה

(באנגלית: inclusion)

תהליך שבו חברה מסוימת מקבלת לתוכה אדם או קבוצה ומאפשרת להם להשתלב שילוב מלא כשווים בין שווים. המונח 'כְּלִילָה חֶבְרָתִית' מכוון למצב שבו קבוצות מיעוט משתלבות בחברה הכללית בכל תחומי החיים ואף בקביעת מדיניות ובקבלת החלטות.

היפוכה של כְּלִילָה הוא **הַדָּרָה** (exclusion) – הרחקה ודחייה של אדם מתוך קבוצה או של קבוצה מתוך החברה הכללית.

שם התואר: **כְּלִילָתִי** (אינקלוסיבי).

המונח **כְּלִילָה** בא במקום המילה **הֲכָלָה** המשמשת לעתים במשמעות זו. הצורך לקבוע מילה אחרת נבע מן השימוש בהֲכָלָה במשמעויות אחרות בתחומים קרובים, כגון בפסיכולוגיה (במשמעות containing).

גִּילָנוּת

אייג'יזם (מאנגלית: ageism)

יחס מפלה כלפי בני גיל מסוים, בעיקר כלפי זקנים.

עוד נקבעו מונחים קרובים: **מִינָנוּת** (sexism) – יחס מפלה כלפי אנשים על רקע השתייכות מגדרית; **מִינָאוּת** (speciesism) – עמדה של עליונות האדם על המינים בעולם החי.

צִוּוּי רְפוּאִי מַקְדִּים ציווי רפואי מקדים

(באנגלית: living will)

מסמך שאדם מכין למצב רפואי עתידי שלא יאפשר לו להורות אילו פעולות רפואיות ייעשו בו ומאילו פעולות יימנעו; במסמך מפורט הציווי של האדם לעת כזאת (אם חלילה תבוא).

המונחים שבעלונים אלו לוקטו מן המילון למונחי סוציולוגיה שאושר במליאת האקדמיה בשנת תשע"ו. מקצת המונחים הוצעו בוועדות מינוח אחרות. כל המונחים מפורסמים באתר מונחי האקדמיה.

עושר רב מקורות – מטבעות הלשון בעברית

במרכזו של יום העברית תשע"ו העמידה המזכירות המדעית של האקדמיה את המיזם **מתעשרים בעברית – מטבע לשון בכל יום**. באתר האקדמיה פורסמו במשך שנים־עשר שבועות עשרות מטבעות לשון מוכרים ומוכרים פחות. לכל מטבע לשון נלוו הסבר ודוגמת שימוש וכן סיפור גלגולו מן המקורות ועד היום.

לפני שנרחיב בעניין זה נידרש למושג 'מטבע לשון'. מושג זה מכוון לצירוף (של מילים או של מילית ומילה) שיש לו משמעות שהיא מעבר למשמעות רכיביו, וכן לצירוף שאחת או יותר מן המילים שבו אינה משמשת עוד בלשוננו אלא בתוך הצירוף (כמו 'למגינת לבו'). בלשנים העוסקים בתחום זה מבחינים בדרגות של כבילות בין הרכיבים, ונוקטים מונחים כמו 'ניב', 'צירוף כבול', 'צֶרֶף' ו'אידיום'. כאן לא עסקנו בהבחנות הללו ובשאלת המינוח בתחום.

העיסוק במטבעות הלשון – במקורם ובגלגוליהם – הוא עוד דרך להיווכח בשילוב בין העתיק ובין החדש האופייני כל כך לעברית. בלשוננו היום משמשים אלפי מטבעות לשון שנצברו באוצרותיה לאורך כל הדורות, וקשה לתאר את מראה פניה של העברית בלעדיהם. נראה שהשפע הרב של מטבעות לשון מירושת הדורות מייחד את העברית והוא תוצאה של תולדותיה המיוחדות: במשך דורות רבים שימשה העברית רק בכתב, והכותבים בה הרבו לשבץ בדבריהם חלקי פסוקים מן המקרא, ואף מספרות חז"ל שאבו מימרות וצירופים. בהמשך הפכו אלו למטבעות המשמשים עד היום.

הנה כמה דוגמאות מני רבות למטבעות שירשנו מלשון המקרא: 'הכצעקתה', 'נחבא אל הכלים', 'רובץ לפתחו', 'כמטחווי קשת'. מטבעות רבים ירשנו מספרות חז"ל, למשל: 'קב ונקי', 'דל"ת אמות', 'קפיצת הדרך', 'יצא לו מוניטין'. אליהם מצטרפים מטבעות ארמיים כגון 'בריש גלי', 'היינו הך' ו'טבין ותקילין'. מטבעות אחרים נוצרו במהלך ימי הביניים, כגון 'ודוק', 'לא בכדי', ואף יש מטבעות לשון שנתחדשו בספרות העברית החדשה כגון 'כחוט השני' ו'אני תקווה'.

אפשר למצוא מטבעות לשון בכל קבוצה של חלקי הדיבור. יש מטבעות המקבילים לשמות כמו 'סלע המחלוקת' ו'גולת הכותרת'; יש המשמשים שמות תואר כמו 'קטן אמונה' ו'משכמו ומעלה'; מטבעות לשון רבים הם תוארי פועל כמו 'לאין ערוך', 'כמלוא נימה' ו'לעייפה'. מטבעות לשון עשויים להיות מילות קישור כמו 'בד בבד', פעלים – למשל 'הרהיב עוז', ואף משפטים שלמים כגון 'היא הנותנת', 'אבד עליו הכלח', 'על פיו יישק דבר'.

לעתים חלו שינויים מפליגים במשמעות מטבע הלשון בגלגוליו לאורך הדורות. כך הם המטבעות 'לאשורו', 'שאור שבעיסה' ו'שיעור קומה'. באלה ובאחרים התנתק הביטוי מן המשמע המוחשי המקורי שלו והתגלגל למשמעות מופשטת. יש מטבעות לשון שיסודם באי־הבנה של הטקסט המקורי, כגון 'נהפך לו לרועץ'. לעתים נוצרה אי־הבנה בשל ניתוק המילים מהקשרן המקורי, כגון 'אפס קצהו'. במטבעות אחרים השינוי במציאות גרם לשינוי במשמעות, כגון 'יצא בשן ועין'.

עניין לעצמו הוא הפיכתם של ביטויים סתומים – בעיקר בלשון המקרא – למטבעות לשון מוכרים ושגורים, דוגמת 'בעליל' ו'למשעי'. בהקשר זה מפתיע שפע מטבעות הלשון שתרם לעברית ספר איוב – הידוע בלשונו הקשה והלא מובנת. כאלה הם 'מצח נחושה', 'למכביר' ו'מוח עצמות'. גם ספר משלי וספר קהלת הם מקורות פורים של מטבעות לשון.

אלה וגם אלה מעשירים את העברית שבפינו, מוסיפים לה חן וצבע ומסייעים לנו להביע את עצמנו בדיוק ובבהירות. על רוב המטבעות שהוזכרו כאן אפשר לקרוא באתר האקדמיה במדור "מילים".

הוֹלִיךְ שׁוֹלָל 'השלה', 'הונה'

למשל: פרסומי החברה הוליכו שולל רבים מלקוחותיה, וכעת היא נאלצת להתמודד עם תביעה ייצוגית.

בלשון המליצית במקרא מתועדים שני צירופים – 'הלך שולל' ו'הוליך שולל', והם מופיעים בהקשרים שונים מאוד זה מזה. מיכה הנביא קונן על גורל שומרון וירושלים: "עַל זֹאת אֶסְפְּדָה וְאֵילִילָה, אֵילְכָה שׁוֹלָל וְעָרוֹם..." (א, ח). את הצירוף 'הלך שולל' מקובל לפרש 'הלך יחף' כביטוי לאבל. הקישור בין שׁוֹלָל – מן השורש של"ל – ובין רגליים יחפות מבוסס על השורש הקרוב נש"ל, ובפרט על שימושו בציווי הנודע "שַׁל נְעָלֶיךָ מֵעַל רַגְלֶיךָ" (שמות ג, ה; ומעין זה ביהושע ה, טו). לפי הסבר אחר שׁוֹלָל וְעָרוֹם הן מילים נרדפות – "כמו אדם שׁשָׁלְלוּ בגדיו ונשאר ערום" (אבן עזרא). הסבר זה קושר את המילה שׁוֹלָל אל הפועל שָׁלַל שעניינו בזז, לקח שלל.

'הוליך שולל' – בבניין הפעיל – יש פעמיים בפרק יב באיוב, בתיאור הצד השלילי של השגחת האל: "מוֹלִיךְ יוֹעֲצִים שׁוֹלָל וְשֹׁפְטִים יְהוֹלֵל" (יב, יז), "מוֹלִיךְ כֹּהֲנִים שׁוֹלָל וְאֵתָנִים יְסַלֵּף" (שם יט). בעקבות הכתוב במיכה מקובל לפרש גם כאן את שׁוֹלָל מלשון חשיפה ועירום, ובהשאלה – חוסר דעת. 'להוליך שולל' פירושו אפוא להסתיר מן האדם את בינתו, לעשותו אובד עצות.

בספרות ההשכלה אפשר למצוא את הצירוף 'הוליך שולל' במשמע 'השלה', 'רימה' – תחילה לצד משמעים שליליים אחרים כגון 'פיתה', 'חטף' (כלומר הביטוי הובן במשמעות 'הוליך כשלל'). הצירוף 'הלך שולל' – בבניין קל – שימש תחילה אצל המשכילים במשמע 'הלך עירום', אך עד מהרה נעשה בן זוגו של 'הוליך שולל' במשמע 'הוטעה', 'התפתה להאמין'.

קְפִיצַת הַדֶּרֶךְ 'מעבר מהיר ממקום למקום בדרך נס'

למשל: הדרך הארוכה עברה כל כך מהר. ממש קפיצת הדרך.

אחד ממשמעיו של הפועל קָפַץ הוא 'כיֵווץ', 'סגר' – כגון 'קפץ את ידו', 'קפץ את פיו'. קָפַץ במשמע זה קרוב אל קָמַץ (אגרוף), ואל השורשים כו"ץ, קב"ץ. בספרות חז"ל אנו מוצאים "קפצה לו הארץ", "נקפצה הארץ" וכדומה. למשל, על עבד אברהם שנשלח למצוא אישה ליצחק נאמר: "ושלח [הקב"ה] מלאך לפני העבד, ונקפצה הארץ לפניו, ובשלש שעות בא העבד אל חרן" (פרקי דרבי אליעזר טז). לפי ההסבר המקובל 'קפיצת הארץ' פירושה 'התכווצות הארץ וצמצום המרחק'.

בימינו הביטוי 'קפיצת הדרך' מצטייר בעיני רוחם של רבים כהתקדמות מהירה מאוד, בצעדי ענק או אף בטיסה מהירה באוויר, כאילו ההולך קופץ ממקום למקום ומגיע באחת אל מחוז חפצו (ואף היה מי שהציע שזו המשמעות המקורית בספרות חז"ל).

כתבו: רונית גדיש, ברק דן ותמר קציר

מופעי העברית בחכתיה

יעקב בן־טולילה

החכתיה, הספרדית היהודית שהייתה מדוברת בצפון אפריקה בפי צאצאי מגורשי ספרד, עדיין הייתה לשון חיה במחצית הראשונה של המאה העשרים. האזור של צפון מרוקו נכנס לשלטון החסות של ספרד בשנת 1912 והוכר מאז כמרוקו הספרדית. כבר במחצית השנייה של המאה התשע־עשרה הוא היה נתון לנוכחות גוברת והולכת של ספרדים. במשך למעלה ממאה שנים פעל על החכתיה מכבש של השפעה ספרדית בתחומי התרבות, החברה והלשון. במגע עם לשון יוקרתית כמו הספרדית ההיספנית החל אצל הדור הצעיר של בני הקהילות ואצל משכיליהן תהליך של הסתגלות לשונית, שסופו אימוץ מלא של השפה הספרדית המודרנית. החכתיה נדחקה לשימושים ביתיים מצומצמים, ובמצב הזה היא ממשיכה להתקיים כיום בעיקר בפי אנשים ונשים שהיגרו ממרוקו לישראל ולארצות מערביות שונות בשנות השישים והשבעים של המאה הקודמת.

זה לא כבר מסרתי לדפוס את חיבורי "מילון הרכיב העברי בחכתיה". במילון הזה אספתי מילים וביטויים שנשאלו בחכתיה מן העברית, והשתדלתי לציין את המקורות הגיזרוניים, את גלגולי הצורות ואת ייחודי השימוש.

ידוע כי היסודות העבריים נקלטים בלשונות יהודיות בשתי דרכים: כנתינתם, דהיינו בעברית משולבת או משובצת, או בסיגולים מסוגים שונים (פונטיים, צורניים וסמנטיים), דהיינו בעברית משוקעת.[1] מילים עבריות נכנסות לשפה יהודית בתיווכם של יודעי ספר המצויים אצל מקורות המורשת היהודית. אפשר להניח שבשלב הראשון התרחש תהליך של שילוב או שיבוץ. מקצת היסודות המשולבים הללו מצאו אוזן קולטת ופה מבצע אצל בני עמך, גברים ונשים מעוטי ידיעה בטקסטים, אם לא אנאלפביתיים ממש.[2] אלה שִׁחזרו את הדברים מפי השמיעה, תוך הטבעת חותם הרגליהם הפונולוגיים וללא זיקה ישירה לצורות המקוריות שממילא לא היו מחוורות להם כל צורכן.

ברשימה זאת אני מבקש להציג דוגמאות אחדות של עברית משוקעת בחכתיה, בעיקר משני סוגים. הסוג האחד מכוון לסיגולים פונטיים וצורניים, כאלה שהתפתחו בפיהם של דוברים הנתוקים מן המקורות. הסוג השני מכוון לסיגולים שנראים חידושים מחוכמים של נבונים יודעי ספר, מתוך אסוציאציות מפתיעות, יצירתיות או חוש הומור.

א. דוגמאות לשינויים פונטיים ומורפולוגיים

השמטה סופית (אפוקופיה): בְּרִית < berí; מִצְרַיִם < Misráyi; עָלֵינוּ לְשַׁבֵּחַ < alénu lesabéa – תופעת השמטת העיצור הסופי רווחת בניב הספרדי המדובר באזור.

חילופי עיצורים אפיים: כַּעֲסָן < kaʿsám; בַּר מִנַּן < barbinnám – [m] < [n] בסוף מילה, צורך הדגשה (?), ובניגוד לנטייה בספרדית שלפיה היפוך הדברים הוא הכלל, כגון יִסּוּרִים < yissurín.

בֵּן פֹּרַת יוֹסֵף < memporát Yoséf – ההידמות [n] < [m] לפני [p] היא תופעה רגילה אצל דוברי ספרדית; השוו: San Pedro, ההגוי [Sampedro]. במקרה זה נוסף על כך נדמה בפיהם של דוברי החכתיה העיצור [b] שבראש המילה ל־[m] שבהמשך: benporát < bemporát < memporát.

חֲלוֹם טוֹב < ḥalón tob – עוד הידמות. כאן: [m] < [n] לפני [t]; כיוצא בזה: יוֹם טוֹב (שם פרטי) < Yentó, בהשמטת העיצור הסופי ובשינוי התנועה הראשונה בכיוון קדמת הפה: [o_o] < [e_o]; אפשר לראות בכך סוג של היבדלות ווקלית, והשווה גם: רֹאשׁ חֹדֶשׁ < Resḥódes.

ספיחה: עַמְרָם (שם פרטי) < Ambrán, Ambrám – אין הספרדית "סובלת" רצף -mr- ועל כן היא שוברת אותו בדרך של סְפִיחָה מצעית (אפנתזה), על ידי הכנסת עיצור לא אטימולוגי.

מקרה של היבדלות: מַתְּנַת יָדוֹ < martená iadó – [-tt-] < [-rt-] והעיצור הסופי של המילה "מַתְּנַת" נשמט.

תקלות בהבנת הנשמע: כַּפּוֹת תְּמָרִים < kapót tamirím – אין זה בטוח שהצירוף הזה נולד בפי אדם שהכיר את המילה תָּמִיר, סביר יותר להניח קיומם של שינויי תנועות.

זמן קַדְמוֹן < zemán karbón – האם [d] הפכה ל־[r] ו־[m] הפכה ל־[b]? אצל הגאים משותפי בסיס חיתוך זה ייתכן. ואולי היה כאן זיהוי מוטעה של המילה carbón ('פחם') בקריצת עין הומוריסטית? מכל מקום הצירוף רווח מאוד בפי כול.

בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה < vayómer ubalaila – המילה וַיֹּאמֶר מוכרת לכול (נקרית 632 פעמים בתורה בלבד); את הביטוי "ויאמר ובלילה" במשמעות 'ביום ובלילה' שמעתי בארץ מאדם בוגר ומשכיל היודע עברית, ואף על פי כן הוא ביטא כך את הצירוף שבחכתיה!

Timimona – כך מכונה בפי דוברי חכתיה חג המימונה. האירוע המרכזי של החג הזה נתקיים במוצאי שביעי של פסח, והוא צוין בביקורים הדדיים של בני הקהילה בבתים שהוגשו בהם ממתקים ומשקאות. לילה זה נקרא בערבית יהודית lilt Mimuna, דהיינו 'ליל המימונה'. המילה lilt היא 'לילה' (צורת נסמך) בערבית יהודית. דוברי החכתיה הבינו אותה כמילה העברית לֵיל ואת העיצור [t] שבסופה "העבירו" לתחילת המילה Mimuna: lilt Mimuna > lel tmimuna > lel Timimona ואת הצירוף תרגמו: Noche de Timimona.

ב. דוגמאות לחידושים מחוכמים

ʿeʿénta – המילה שימשה ככל הנראה לציין את המספר שבעים. חידוש זה נולד בהשראת sesenta הספרדית, 'שישים', המיוצגת באות העברית סמ"ך. ולפי דוגמת הסמ"ך הנקראת "סיסינטה", אפשר – סוף מעשה בבדיחותא תחילה – לקרוא עי"ן המסמנת את המספר שבעים "עייעינטה" (בספרדית: setenta). וכן לגבי האות פ"א המייצגת שמונים "פיפינטה" [pepénta] (בספרדית: ochenta). לימים קם דור חדש שחדל לקשר מספרים לאותיות. העוגן הגיזרוני נשכח, אבל לא המילה עצמה: "עייעינטה" המשיכה לשמש, אך במשמעות 'כמות בלתי מוגדרת'. בשלב מסוים איבדה העי"ן את קוליותה והמילה הפכה ל"חיחינטה" [ḥeḥénta], ובאחת העדויות היא לובשת צורה ספרדית מובהקת יותר: [ḥaténta]!

כַּסְפָּא – מילה ארמית זו ('כסף') משמשת עם הפועל הספרדי tener (to have) כדי לציין אדם הנהנה מחשבון "שמן" בבנק: Fulano tiene caspa היינו 'פלוני עשיר מאוד'. אבל caspa בספרדית מציינת קשקשים בקרקפת. הצירוף בדו־משמעותו מכוון באירוניה לקנאה מדומה במי שסובל מקשקשים כביכול, ואשר בעצם גורלו שפר עליו מאוד.

אז"ן – ההוראה של הפועל הזה בקהלת יב, ט: "וְאִזֵּן וְחִקֵּר" עומדת ביסוד האמירה ההומוריסטית בחכתיה pensar es aznear, מילולית כביכול 'לחשוב הרי זה לאזן'. אלא שהפועל asnear, ההגוי [aznear], גזור מן השם asno, שפירושו 'חמור', ומשמעותו 'לעשות שטויות'. משתמע אפוא כי "לחשוב" הרי זה להתנהג כחמור...

1. ראו משה בר־אשר, פרקי עיון בעברית החדשה ובעשייה בה, ירושלים תשע"ב, עמ' 23–35.
2. הנ"ל, מסורות ולשונות של יהודי צפון אפריקה, ירושלים תשנ"ח, עמ' 151–152.

ידידי האקדמיה ביום העברית

פרופ׳ מנחם מילסון, פרופ׳ עוזי אורנן והנשיא ריבלין

חוה אלברשטיין

פרופ׳ מירון איזקסון והשופט אילן שילה

ד״ר אבשלום קור ופרופ׳ אהרן ממן

גילה אלמגור ומרים פרץ

עו״ד אמנון לורך, בהירה ברדוגו ויו״ר חוג הידידים רוני חזקיהו

ברכות חמות לידידנו ועמיתנו **אבשלום קור**
על זכייתו בפרס ראש הממשלה ללשון העברית
על שם אליעזר בן־יהודה לשנת תשע״ו

אירועים בבית האקדמיה

● בכ״ד בתשרי תשע״ו (7 באוקטובר 2015) נערך ערב עיון לרגל פרסום הספר ״מחקרי לשון ומינוח בספרות התלמודית״ מאת חבר האקדמיה פרופ׳ **שמא יהודה פרידמן**. פרופ׳ **יוחנן ברויאר** הרצה על חקר התלמוד ולשונו בַּספר, ופרופ׳ **ורד נעם** ייחדה את דבריה למונח ״עולם״ בלשון חכמים ובפרט בשני סיפורים חשמונאיים. בחתימת הערב ענה פרופ׳ פרידמן כנגד המברכים. ישב ראש ד״ר **גבריאל בירנבאום**.

● בכ״ט במרחשוון תשע״ו (11 בנובמבר 2015) נערך בבית האקדמיה ערב עיון לכבוד צאתו לאור של הספר ״התפתחויות בלשון ימינו״ מאת ד״ר **נמרוד שתיל**. ד״ר **אליצור בר־אשר סיגל** הרצה על חקר הנורמה ועל סטיות מהנורמה, ופרופ׳ **יעל רשף** סקרה את התפתחות מבני הבעת ההפלגה (דוגמת ״הכי יפה״) בעברית החדשה. ד״ר שתיל חתם את הערב בהרצאה על התחדשות המערכת המורפולוגית בלשון ימינו. ישבה ראש פרופ׳ **אורה שורצולד**.

● בי״ג בכסלו תשע״ו (25 בנובמבר 2015) נערך ערב עיון שיוחד למתח שבין התפתחות טבעית של שפה ובין הכוונה יזומה. את ההרצאה הפותחת נשא חבר האקדמיה פרופ׳ **סיריל אסלנוב**. הוא בחן מקרים שבהם השפה המדוברת בקרב העילית נחשבה נקודת מוצא לתקן הלשון, ושזר בהרצאתו דוגמאות מן היוונית העתיקה, מן הלטינית, מן הצרפתית העתיקה, מן האיטלקית בעידן הרנסנס ומן הצרפתית במאה השבע־עשרה. בהרצאה השנייה דן ד״ר **גיא דויטשר** בתקן של העברית בת ימינו ושיתף את הציבור במחשבותיו על השפעת הכתיב העברי על כשלי הדיבור התקני בקרב דוברי העברית. ד״ר **תמר עילם־גינדין** הביאה דוגמאות של מילים זרות ממגוון רחב של לשונות שנקלטו בעברית בכל תקופותיה, וביקשה להראות באמצעותן שמילים זרות מעשירות את העברית ואינן מקלקלות אותה. את הערב הנחתה **רונית גדיש**, המזכירה המדעית של האקדמיה. צילום של האירוע כולו זמין באתר האקדמיה במרשתת.

העורך: יעקב עציון ● סדר והפקה: אורית טפרברג
האקדמיה ללשון העברית, קריית האוניברסיטה, גבעת רם, ירושלים 9190401 ● טלפון: 02-6493555, פקס: 02-5617065
דואר אלקטרוני: ivrit@hebrew-academy.org.il ● במרשתת: hebrew-academy.org.il